

TOLERANCIA A INTOLERANCIA

Podľa Radima Palouše (1995) ekvivalentom slova tolerancia je v češtine (aj v slovenčine) *znášanlivosť*. Pociťuje sa ako láskavé či dokonca blahosklonné pripúšťanie postojov, názorov alebo chovania človeka či ľudí odlišného založenia. Najbežnejšie významové určenie je teda poznamenané prevahou trpnosti, pasivity. Znášame inakosť, nevnučujeme vlastné, nerozčuľujeme sa nad inakosťou iných, strpíme inakosť. R. Palouš hovorí ale aj o modernom určení tolerancie. Tolerantný človek poníma vlastnú pravdu ako niečo, čo pripúšťa existenciu aj iných názorov, pripúšťa, že k pravde možno dospieť aj z iných východísk, a že aj vlastné stanovisko je dobovo a situačne podmienené, priznáme právo na inakosť.

Keď hovoríme o intolerancii, hovoríme o nej v dvoch významoch:

1. Ako o negatívnom a arbitrálnom postoji, ktorý je tvorený súborom predsudkov. Opiera sa na nekompletných a falošných informáciách, je nadmerne zjednodušený, často nelogický, strnulý a neobyčajne odolný voči zmenám.

2. Ako o sociálnej činnosti, ktorá je spojená so sociálnou kontrolou s cieľom posúdiť plnenie predpísaných či očakávaných postupov, znalostí, krátko povedané *funkčných požiadaviek*, ktoré súvisia s danou sociálnou pozíciou a plnením súvisiacej sociálnej role. V prípade stigmatizovanej osoby už samotná kontrola sa môže uskutočniť tendenčne a celý proces spolu s jeho výsledkom môže byť diskriminujúci. V takom prípade ide ale o dôsledok pôsobenia predsudkov a je to o intolerancii v jej prvom význame.

Bezbrehá, úplná tolerancia ohrozuje stabilitu a súdržnosť spoločnosti a v konečnom dôsledku je hrozbou aj pre samotnú toleranciu. Určité hranice tolerancie, alebo inak povedané určitá nutná miera intolerancie sú pre normálne fungovanie spoločnosti nevyhnutné (úvahu o hraniciach tolerancie pozri Kořakowski, 1998a; 1998b). O bezbrehej, absolútnej tolerancii možno síce uvažovať, ale pohľad do reality ukáže, že to, čo sa javí ako tolerovanie všetkého je vlastne nadmerná ľahostajnosť s podobou sociálnych vzťahov a diania vo vlastnom sociálnom prostredí a tiež nadmerný konformizmus. Ako hovorí stará pravda: Kto mlčí, ten svedčí. Ak sa nadmerná ľahostajnosť a konformizmus vyskytujú v skupine, sú pre ňu hrozbou. Funkčnú a deštruktívnu toleranciu potrebujeme preto odlišiť.

Intoleranciu sme zvyknutí považovať za prejav násilia, čo by sa vo vzťahoch medzi ľuďmi nemalo vyskytovať. Otázkou je, ako bez použitia násilia zabezpečiť, že do zamestnania či do školy nebudú prijatí tí, ktorí k tomu nie sú svojimi schopnosťami a vlastnosťami vhodní. Jednoducho, tak ako sa to každodenne deje – transparentným

a akceptovaným netolerovaním ich nižšej schopnosti. Ak by sme zrušili legitímnosť intolerantného postoja, ako zabezpečíme izoláciu nebezpečných vrahov a sociálne patologického správania vôbec? „Tolerovaná intolerancia“ je pre demokratickú spoločnosť nutná práve tak ako funkčná tolerancia. Dennodenne sa v médiách stretávame ale aj s informáciami o negatívnych podobách intolerancie, o diskriminácii, o šikanovaní atď. Pre odlišenie týchto dvoch podôb intolerancie bude lepšie hovoriť o legitímnej intolerancii, ktorá je kultúrne legitimizovaná a opiera sa o moc a o deformovanej intolerancii, ktorá túto kultúrnu legitimitu nemá a opiera sa o násilie¹.

Funkčná tolerancia a legitímna intolerancia majú jeden spoločný znak – nástrojmi moci zabezpečujú fungovanie zásad rovnosti, spravodlivosti a nediskriminácie pri súčasnom zabezpečovaní súdržnosti a funkčnosti pluralitnej a štruktúrovanej spoločnosti.

Od diskriminácie je potrebné odlišiť situácie, ktoré sa na ňu podobajú a ktoré niektorí ľudia vnútorne pociťujú ako diskrimináciu. Ide o situácie, kedy odopierame prístup k určitým hodnotám a zdrojom čisto na základe individuálnych znakov a v súlade so zákonom. V tejto súvislosti je potrebné objasniť tiež niektoré aspekty pojmov *tolerancia* a *intolerancia*.

2.1 LEGITÍMNA INTOLERANCIA

Legitímna intolerancia má v každodenne sa opakujúcich sociálnych vzťahoch podobu sociálnej kontroly. Ak ponecháme bokom úvahy o tom, či platný normatívny poriadok je formulovaný aj so zohľadnením záujmov menších a ich kultúrnych odlišností a či nie je možné uvažovať o akceptovaní niekoľkých rovnocenných normatívnych poriadkov v spoločnosti, tak legitímna intolerancia sa prejavuje spoločenským nátlakom daného sociálneho prostredia na dodržiavanie noriem platných v spoločnosti a nátlakom možnej kontroly zo strany verejnej správy v súlade so zákonom. Výsledkom tohto nátlaku sú podoby legitímnej intolerancie -

¹ Petrušek (1994: 85) chápe násilie ako jeden z prejavov zla. „Jde o čin nebo činnost, kterou jinému působíme škodu, újmu, kdy ubližujeme - zdraví, na majetku atd. Původně byl pojem násilí v podstatě vázán na násilí brachiální ... V novějším, modernějším pojetí se chápe obecněji, zejména v politologických teoriích se o násilí mluví jako o prostředku nebo způsobu, jak donutit jiného člověka nebo jinou sociální skupinu, aby činili něco, co činit sami nechtějí, anebo jim znemožnit vykonávat něco, co vykonávat chtějí. ... Pojmy násilí a moc spolu úzce souvisí. V zásadě existují dvě koncepce, které se týkají vztahu násilí a moci. První říká, že každá moc je vlastně svým způsobem násilím, že v každé moci je element násilí obsažen. Druhá koncepce, kterou reprezentuje Hannah Arendtová, naopak zdůrazňuje, že moc je prostředkem k tomu, aby se lidé chovali kooperativně. Legitimní moc vždycky směřuje k tomu, aby lidé byli společně schopni vykonávat nějakou činnost, jejímž prostřednictvím dosahují určitého cíle. Podle Arendtové je tedy násilí antitezí moci.“ (podčiarkol I.V.)

odôvodnené rozdielne zaobchádzanie, dodržiavanie v sociálnych vzťahoch určitej sociálnej dištancie a jej symbolov, schopnosť skupiny asimilovať tých „iných“, ktorí o to majú záujem a pomôcť im v asimilácii, represívne opatrenia štátnych orgánov voči sociálnej patológii v súlade so zákonom. Osobitnú problematiku tvorí sociálna kontrola v ponímaní A. Hirnera (1972). Budeme sa venovať prvému a pre naše účely najdôležitejšiemu prejavu prirodzenej intolerancie – odôvodnenému rozdielnemu zaobchádzaniu.

2.1.1. Odôvodnené rozdielne zaobchádzanie

V osobnom živote neuprednostňujeme tých, ktorí nám nie sú sympatickí, ktorí nie sú členmi rodiny, s ktorými si dlhodobo vzájomne nepomáhame, ku ktorým nemáme dôveru a pod. Vo verejnom živote a v živote organizácií nie sú uprednostňovaní tí, ktorí nespĺňajú niektorú z požiadaviek pre výkon danej činnosti, pre prijatie za člena, pre poskytnutie služby organizáciou a pod. Požiadavky, nazvime ich funkčné požiadavky, sú vopred stanovené a sú pod kontrolou verejnosti. Nespĺňanie týchto požiadaviek s dôsledkom neprijatia do organizácie, neposkytnutia služby a pod. je zapríčinené nedostatkami v kvalifikácii, nedostatkom finančných prostriedkov na zakúpenie služby, tiež postihnutím v určitej oblasti, a nie rasou, etnicitou, vyznaním, rodom, alebo iným znakom s ktorým sa narodíme alebo „do ktorého“ sa narodíme. Preto ak človek s nižšou kvalifikáciou nepatrí do niektorej zákonom chránenej sociálnej kategórie, nebude v súťaži o dané pracovné miesto nielen uprednostnený, ale ani mu nebude ponúknutá možnosť zvýšenia si kvalifikácie, ak na to nepríde sám. Ale ak človek, ktorý pod vplyvom emócií prestáva kontrolovať svoje správanie sa bude uchádzať o miesto pilota, tak z dôvodu ochrany cestujúcich sa pilotom nemôže stať ani keby bol hneď členom všetkých zákonom chránených sociálnych kategórií. Uprednostnenie jedných a neuprednostnenie iných je teda dôsledkom toho, že organizácia trvale kontroluje plnenie funkčných požiadaviek, ktoré sú podmienkou jej fungovania a plnenia jej poslania. Neumožnenie prístupu k hodnote, o ktorú sa ľudia u organizácií uchádzajú, neuprednostnenie zo strany organizácie, možno považovať za prejav intolerancie ktorá je odôvodnená, prípustná a vhodná. Ak by organizácia či úrad tak neurobili, spôsobili by škodu sebe, štátu, obci. Neuprednostnenie sa ale môže veľmi rýchle zmeniť v znevýhodnenie a diskrimináciu, ak základom pre neuprednostnenie sa stanú menšinové znaky ako rod, rasa, etnicita, národnosť, jazyk, vyznanie, vek, sexuálna orientácia, ale tiež vtedy, keď neuprednostnení nebudú mať šancu a reálnu možnosť vyvinúť úsilie a opätovne sa pokúsiť získať danú hodnotu.

Uprednostnenie je možno chápať aj v užšom význame a rozumieť ním osobitný prístup k určitým sociálnym kategóriám, alebo k určitým situáciám. Takto chápané *odôvodnené rozdielne zaobchádzanie* vymedzuje napríklad návrh tzv. diskriminačného zákona, ktorý bol predložený v Národnej rade SR v roku 2002 takto (podľa P. Puliš, 2002a: 416-417):

„Odôvodnené rozdielne zaobchádzanie musí byť objektívne odôvodnené oprávneným cieľom a prostriedky na dosiahnutie tohto cieľa musia byť primerané a potrebné. O takéto rozdielne zaobchádzanie ide najmä ak:

- z dôvodu veku je ustanovená osobitná podmienka prístupu k zamestnaniu alebo k odbornej príprave alebo osobitná podmienka zamestnania a zárobkovej činnosti, vrátane prepúšťania a odmeňovania, za účelom začlenenia mladých ľudí, starších zamestnancov alebo osôb s opatrovateľskými povinnosťami do pracovného procesu alebo za účelom zabezpečenia ich ochrany, alebo je ustanovená podmienka minimálneho veku, odbornej praxe alebo inej praxe pre prístup k zamestnaniu alebo k určitým výhodám, ktoré so zamestnaním súvisia,
- z dôvodu zdravotného postihnutia, pohlavia alebo veku ide o rozdielne zaobchádzanie v ozbrojených silách,
- z dôvodu pohlavia, veku, zdravotného postihnutia alebo sexuálnej orientácie je v prípade cirkví alebo náboženských spoločností ustanovený osobitný dôvod, ktorý vyplýva z ich viery alebo náboženstva alebo je ustanovená osobitná podmienka prístupu k zamestnaniu, odbornej príprave alebo zárobkovej činnosti vyžadujúca dodržiavanie vnútorných predpisov cirkví alebo náboženských spoločností vyplývajúca z ich viery alebo náboženstva,
- z dôvodu veku, pohlavia alebo zdravotného postihnutia je ustanovená osobitná požiadavka, ktorá je vecne zdôvodnená povahou práce,
- z dôvodu vzdelania, odbornej praxe a odbornej skúšky je ustanovená požiadavka pre výkon povolania.“

Odôvodnené rozdielne zaobchádzanie púta pozornosť spoločnosti vždy, ale predovšetkým vtedy, keď existujú podmienky alebo oprávnené obavy, že môže dôjsť k jeho deformovaniu v znevýhodnenie a diskrimináciu. Deje sa tak vtedy, ak organizácia či úrad berú do úvahy aj iné kritériá ako tie, ktoré vyplývajú z funkčných požiadaviek či požiadaviek zákona. V organizáciách sa napríklad možno stretnúť s tzv. skleneným stropom pre ženy, pre tých ktorí nie sú členmi štátotvorného národa, pre mladých a pre starých.² Stáva sa, že úradníci sa pri prideľovaní služby riadia stereotypmi, predsudkami.

Môže sa tak ale stať aj v prípade rôzne postihnutých ľudí. O diskrimináciu sa nejedná vtedy, ak postihnutý nedokáže pre svoje postihnutie dosiahnuť na požiadavky dokonca ani s kompenzačnými pomôckami či inou pomocou spoločnosti, vrátane prípadných vyrovnávacích opatrení a nariadení štátu. Negatívna reakcia organizácie či úradu je v tomto prípade zdôvodniteľná a nie je diskrimináciou, a to napriek tomu, že je v zásade prejavom intolerancie. Ak by organizácia postupovala inak, spôsobila by sama sebe škodu. Ak však

² Príklady takýchto situácií uvádzajú W. B. Weather jr. a K. Davis (1992: 73-106).

z verejných prostriedkov budú kompenzačné opatrenia dostávať iba niektoré skupiny postihnutých a iné nie, pôjde o diskrimináciu, pretože bude narušená zásada rovných príležitostí.

V prípade postihnutí neuprednostnenie nie je výsledkom diskriminácie, ale neschopnosti spoločnosti technicky kompenzovať druh a stupeň daného postihnutia. Ide teda o dôsledok postihnutia zdravotného alebo mentálneho, ktoré zapríčini, že niektoré zdroje spoločnosti a príležitosti ktoré vytvára, sa pre postihnutého stanú nedostupné. S postihnutím sa rodíme (napríklad ľudia s vrodenu poruchou zraku), alebo ho získame (napríklad pri autohavárii, v dôsledku choroby a pod.). Spoločnosť má pre mnohé takéto situácie riešenie, ktorým postihnutie odstraňuje, alebo zmierňuje (okuliare, vozík, bezbariérové bývanie, sociálne dávky, služby, sociálna práca a pod.). V závislosti od miery odstránenia dôsledkov postihnutia pre život človeka hovoríme o veľkosti jeho handicapu. Handicap má teda, na rozdiel od postihnutia, sociálny charakter.

Inou vecou je, ak spoločnosť technicky vie postihnutie kompenzovať, ale nemá možnosť urobiť tak vo vzťahu ku všetkým, napríklad ekonomickú možnosť. Ide stále ešte o handicap, alebo už o diskrimináciu? A pôjde o diskrimináciu vtedy, ak určité technické riešenia budú síce na trhu dostupné (napr. genetická liečba), ale pre obrovské finančné náklady iba zo súkromných a nie z verejných zdrojov? Tento problém zatiaľ nie je riešený. Jedno je však z morálneho hľadiska isté – ak ide o postihnutie, ktoré bráni postihnutým v prístupe k základným potrebám na úrovni ktorá je bežná v danej spoločnosti a títo ľudia nedostávajú účinnú pomoc od spoločnosti, potom ide o diskrimináciu. Napríklad masová neúspešnosť rómskych detí v škole a dlhodobo neprijímané oparenia smerujúce k multikultúrnemu vzdelávaniu a neprijímané systémové oparenia na vyriešenie sociálno-kultúrnych príčin tejto neúspešnosti sú jasným signálom diskriminácie zo strany majority.

Postihnutie, ktoré spoločnosť dokáže kompenzovať ale z rôznych dôvodov to vo vzťahu k niektorým menšinám nerobí, môže mať ale nielen telesný či duševný rozmer, môže byť tiež dôsledkom členstva v skupinách, ktoré spoločnosť vydeľuje výlučne na základe ich kultúrnej odlišnosti. Členstvo v nich si dieťa nevolí, rodí sa do týchto skupín, obmedzenia týchto skupín sa pre dieťa stávajú jeho postihnutím. Ide najmä o sociálne prostredia skupín permanentnej chudoby, skupín s alternatívnym životným štýlom, skupiny sociálne marginalizované, vylúčené. Socializáciou v takýchto sociálnych prostrediach deti „získavajú“ postoje typické pre tieto skupiny, osvojujú si ich hodnoty, potreby, behaviorálne orientácie, špecifické videnie sveta ktoré je vlastné týmto skupinám. Získavajú ich bez toho, aby si členstvo v týchto skupinách zvolili z vlastného rozhodnutia. Tieto postoje, hodnoty apod. sú

im akoby vopred a neodvolateľne prisúdené, a to napriek tomu, že ich vopred vylučujú z možnosti rovnoprávne participovať na zdrojoch a príležitostiach spoločnosti. Je samozrejme sporné či spoločnosť má právo zasahovať do vnútorného života týchto skupín, kedy tak môže urobiť a do akej miery. Dve skutočnosti sú však evidentné – tieto skupiny nie sú autonómne a ani schopné svojbýtnej existencie, sú jednostranne závislé na majoritnej spoločnosti; spoločnosť nášho kultúrneho okruhu je povinná zabezpečiť členom týchto skupín prístup k uspokojeniu základných potrieb, ktoré vyplývajú z prirodzených ľudských práv, a to z toho jednoduchého dôvodu, že ide o ľudí.

René Girard na túto tému píše (1997: 26):

„Někdy bývá těžké nalézt hranice mezi racionální diskriminací a svévolnou perzekucí. Z politických, morálních, lékařských atd. důvodů dnes některé formy diskriminace považujeme za rozumné a přitom se podobají dřívějším formám perzekucí; tak tomu je například s karanténou, jíž se v případě epidemie musí podrobit každý, kdo by mohl být nakažlivý. Ve středověku lékaři odmítali představu, že by se mor mohl šířit fyzickým kontaktem s nemocnými. Obvykle totiž patřivali k osvěceným kruhům a každá teorie o nákaze se jim zdála podezřelá, protože se podobala perzekuční pověře.“

2.2. DEŠTRUKTÍVNA TOLERANCIA

Deštruktívna tolerancia sa vyznačuje tým, že diferencovanosť účastníkov sociálnych vzťahov si nevšíma a nehodnotí ju a k ich činnosti sa nevyjadruje. Jej podobami sú nadmerná ľahostajnosť a nadmerný konformizmus.

2.2.1. Neprimeraná ľahostajnosť

V predchádzajúcej časti bola reč o tom, že ľahostajnosť v zmysle nevšímať si to, čo považujeme za menej podstatné, je niekedy potrebná. Za neprimeranú ľahostajnosť sa to nedá považovať. Ťažko tiež za neprimeranú ľahostajnosť považovať situáciu, kedy síce nekonáme aj keď situácia si náš zásah vyžaduje, ale my autenticky nevnímame, že máme zasiahnuť, kultúra v ktorej sme vychovaní nás nevybavila k tomu, aby sme danú situáciu zaradili do kategórie *je nutné zasiahnuť*. Pre vonkajšieho pozorovateľa, ktorý je kultúrne vybavený inak, to môže vyzeráť ako neprípustná ľahostajnosť, po relativizácii ako neprimeraná ľahostajnosť. S inou situáciou sa však stretneme vtedy, keď si niečo nevšímame a nereagujeme zámerne a naše spoločenstvo, skupina, naši blízki to považujú za významné a my tak robíme z pohodlnosti, pre nedostatok osobnej statočnosti, občianskej odvahy, pretože ide o náš kultúrne naučený postoj *nehas čo ťa nepáli*, pretože nás skorumpovali a pod. V takom prípade

ide o neprimeranú ľahostajnosť, ktorou uvoľňujeme priestor násiliu, nespravodlivosti, nerovnosti. Ako funguje ilustruje citát z knihy *Bolest šikanování* M. Koláři (2001: 37).

„V případě, že ve skupině existuje soudržnost, kamarádské vztahy a převažují pozitivní morální hodnoty, kdy žáci mají zásadně negativní postoje k násilí a ubližování slabším, pokusy o šikanování neuspějí. ... Jestliže je imunita skupiny vůči šikaně nějakým způsobem oslabena, jsou pokusy o šikanování trpěny a je téměř jisté, že násilí v nějaké podobě zakoření.“

Nadmerná ľahostajnosť nie je totožná s apatiou ani s konformizmom. V literatúre sa možno stretnúť s javom neprimeranej ľahostajnosti aj v iných súvislostiach ako šikanovanie. Paul Rock (1973) keď hovoril o normalizácii deviácie, chápal ju ako jej faktickú akceptáciu. Táto faktická akceptácia deviačného správania vyplýva zo všeobecného narúšania určitej normy alebo z permissívneho vzťahu spoločenského prostredia k určitému druhu správania (v našich podmienkach napr. mimomanželské vzťahy, úplatky, nadmerné užívanie alkoholu a pod.). Tu sa nejedná o toleranciu, tu ide skôr o jej deformovanú podobu, o nevšímanie si, o ľahostajnosť.

Pojem neprimeranej ľahostajnosti a deštruktívnej tolerance vôbec naráža na jeden problém - je ešte deviáciou to, čo sa nestretáva s negatívnou reakciou? Alebo inak, aké kritérium nás oprávňuje hovoriť o nadmernej ľahostajnosti vtedy, ak sa dané správanie nestretáva s negatívnou reakciou?

2.2.2. Nadmerný konformizmus

V súlade s Mertonom možno konštatovať, že ak konformizmus presiahne určitý stupeň, stáva sa sociálnym problémom.³ Ako sa stane, že konformizmus presiahne určitý stupeň“?

V prípade šírenia sa praktik šikanovania v skupine sa podľa M. Koláři (2001: 35-47) môže stať, že proti týmto praktikám nevznikne v skupine protitlak v podobe zásadne negatívneho postoja proti násiliu a ubližovaniu slabším. V takom prípade sa členovia skupiny pasívne prispôsobujú pomerom, ktoré v skupine existujú a podliehajú názorom, ktoré sú v skupine väčšinové, resp. sú násilím vnucované. Členovia skupiny sa stávajú riadení akoby zvonku, prestávajú si uvedomovať svoju osobnú zodpovednosť za svoje jednanie. Ak člen

³ Konformizmus definuje Velký sociologický slovník (1996) ako „způsob jednání, usilujícího kulturně předepsaným způsobem o dosažení kulturně legitimních cílů. Toto vymezení pocházející od R. K. Mertona naznačuje ambivalentnost konformního jednání (konformity). ... V tomto smyslu je určitá míra konformismu nezbytným předpokladem existence sociálního řádu. Přesáhne-li však konformismus jistý stupeň, stává se sociálním problémem.“

skupiny v ktorej sa rozvíja šikanovanie chce zostať jej členom, musí sa alebo konformne prispôbiť panujúcim pravidlám, alebo musí mať dostatok síl postaviť sa proti nim a vynútiť si úctu alebo nedotknuteľnosť.

Podobne sa nadmerný konformizmus prejaví v skupine, ktorú ovládla nejaká idea vydávaná za konečnú a jedinou pravdu. Členovia skupiny stoja pred alternatívou: stať sa takým akí sú iní, alebo nebyť vôbec, resp. dostať sa do pozície vysmievaného, nechceného, prenasledovaného. A. Kępiński (1972: 7) píše:

„Nestať sa takým ako prikazuje daná ideológia, znamená zaradiť sa medzi jej nepriateľov a odsúdiť sa tým na zničenie. Medzi stúpecami tej istej ideológie vzniká svojská rivalita: nebyť horší ako iní, pretože inak hrozí vylúčenie zo skupiny. V závislosti od charakteru ideológie možno licitovať v cnostiach alebo zločinoch.“

Všeobecne teda môžeme konštatovať, že konformizmus presiahne určitý stupeň keď vzťahy v skupine určuje násilie. Stáva sa tak vtedy, keď v skupine začína dominovať šikanovanie a keď skupinu ovládla idea, ktorá sa jediná považuje za pravdu. Tam, kde vo vzťahoch medzi ľuďmi prevládajú ľahostajnosť a konformizmus, tam získavajú priestor vzťahy autoritatívne, často založené na násilí. Deštruktívna tolerancia tak vytvára podmienky pre vznik netolerancie.

2.3. DILEMY TOLERANCIE

2.3.1. Hranice tolerancie a jej dilemy

Tolerancia vytvára v človeku vnútornú harmóniu, vyžaruje z neho, taký človek vnáša do každodenných interakcií pozitívne hodnoty, záujem o život svojich blízkych, vnáša ducha porozumenia. Do interakcií sa vnáša pozitívna energia, ktorá pomáha prekonávať neznášanlivosť, fanatizmus, diskrimináciu a pod. Takto chápaná a realizovaná tolerancia vytvára v spoločnosti atmosféru súdržnosti medzi skupinami ekonomickými, etnickými, rasovými, náboženskými. Tam, kde je tolerancia plne rešpektovaná, vzniká problém hraníc tolerancie.

Zásada tolerancie je dnes pomerne široko uznávaná a často je garantovaná právne. Tolerancia je spojená s otázkou ľudských práv, s demokraciou, s občianskou spoločnosťou, so slobodou. Mnohé štáty najmä v Európe a Amerike toto prepojenie potvrdzujú a garantujú rôznou formou vo svojich ústavách. Mohlo by sa teda zdať, že tolerancia je predovšetkým právnym problémom. Napriek právnej garancii tolerancia však býva často spochybňovaná

a narúšaná. Evidentným príkladom boli bývalé komunistické štáty v Európe, ktorých ústavy formálne zaručovali rozsiahlu toleranciu, ale prax štátnych orgánov a inštitúcií tú istú toleranciu rozsiahle a beztrešne narúšala. Ukazuje sa, že tolerancia je spojená v prvom rade s morálkou a až následne s právom.

Súvislosť tolerancie s morálkou znamená, že súvisí s kategóriami dobra a zla a všeobecne možno povedať, že tolerancia sa končí tam, kde sa začína zlo. Ide o to ako reagovať na tých, ktorí svojimi činmi uskutočňujú zlo, či nerobia nič zlé a zároveň ich nezbavovať príležitostí a vnímať ich ako ľudí. Spája sa to pochopiteľne s problémom definovania zla, tiež s otázkou viny a odpustenia, ale tiež s problémom dokázať odlišiť „uskutočňovať zlo“ od „robiť niečo zlé“. V tejto všeobecnej polohe sa všetko zdá byť jasné. Problém sa začína vtedy, keď sa snažíme definovať zlo. Zistujeme, že existuje mnoho paradigiem zla.

Sú dobro a zlo rovnocenné kategórie tak ako to ponímali manichejci? Alebo je zlo výsledkom intríg diabla, démona, ktorý ľudí láka na zlé cesty? Nech by už platilo jedno alebo druhé, znamenalo by to, že zlo sa nedá prekonať, že sme odkázaní na zlo a tým aj na intoleranciu. Postmoderná doba sa tento pohľad snaží relativizovať a prijíma, že to, čo je pre niekoho zlom, pre iného môže byť dobrom. Do akej miery možno ale relativizovať pojem dobra a zla a nedostať sa pritom do situácie, kedy dovolené je už úplne všetko a toleranciu nahradzuje ľahostajnosť?

Mohlo by sa zdať, že tieto úvahy sú nepraktické, nereálne, príliš teoretické a problematiku tolerancie treba v súvislosti s tým formulovať prakticky. Môžeme začať napríklad tým, že zlo stotožníme s deviáciou, s odchýlkou od normálneho stavu. Ale čo je to normálny stav, kto ho formuluje a kto a ako ho v spoločnosti legitimizuje? A hlavne, z čoho, z akého zdroja je odvodená norma normálneho stavu? Chtiac-nechtiac sa vraciame k pôvodným nepraktickým otázkam.

Pripusťme, že stotožnenie zla s deviáciou nie je správne východisko pre hľadanie hodnotovo neutrálneho riešenia otázky tolerancie v každodennom praktickom živote. Možno to skúsiť aj inak a za zlo považovať napríklad negatívne dôsledky sociálnych procesov, ktoré ich iniciátori považujú za nevyhnutné na ceste k tzv. pokroku, k racionálnejšiemu usporiadaniu spoločnosti, k lepším zajtrajškom a pod. V tomto duchu za zlo môžeme považovať tiež negatívne dôsledky politických rozhodnutí, napríklad pri uskutočňovaní nejakej reformy. Otázka odkiaľ vieme, ktoré dôsledky sú negatívne je v tejto súvislosti iste namieste, ale nie ona je hlavná. Veľkým problémom oboch týchto „praktických“ riešení je, že „normalizujú“ zlo. Zlo sa stáva normálnou súčasťou politických rozhodnutí, je

ospravedlnené ako nutný sprievodný jav nevyhnutných opatrení. Ako protiklad dobra je zlo vlastne zrušené, zrušené je tým ale aj dobro. Hranica medzi toleranciou a intoleranciou sa stráca, dovolené je všetko, čo je v súlade s aktuálnymi záujmami tých, ktorí reprezentujú dominujúcu časť spoločnosti, resp. disponujú mocou. Dôsledky tejto ničím neobmedzovanej relativizácie dobra a zla sme si v minulom storočí užili dva krát, prvý krát po roku 1939 a druhý krát po roku 1948.

Spojeniu s otázkami ktoré kladie filozofia a etika sa ale možno vyhnúť aj spôsobom, ktorého dôsledkom nemusia byť nutne koncentráky či gulagy a konštatovania o rušení morálky. Za zlo môžeme z pohľadu každodenného života prostých ľudí považovať dôsledky akýchkoľvek nesprávnych rozhodnutí. A ak za nesprávne rozhodnutia budeme považovať tie, ktoré nevedú k cieľu, tak praktické riešenie závažnej otázky tolerancie sa zdá byť vyriešené. Aký ale potom bude rozdiel medzi *konať zlo* a *postupovať zle*? Ak žiaden, potom tolerancia alebo nebude možná, pretože netolerovateľným zlom sa stane každý chybný postup a budeme žiť vo svete byrokratickej diktatúry, v predsieni ktorej sme už boli, alebo tolerancia bude musieť byť bezbrehá a splynie s ľahostajnosťou a budeme nútení spoliehať sa na samoregulačnú schopnosť mechanizmov spolunažívania v spoločnosti v jej tzv. prirodzenom stave.

Je zrejmé, že nech už na všetky tieto otázky odpovieme akokoľvek, žiadna z odpovedí nebude ani jednoznačná ani všetkých plne neuspokojí. V tomto svetle je tiež zrejmé, že pre potreby sociálnej praxe je potrebné poznať, ako jednotliví sociálni aktéri chápu toleranciu ako problém morálky a práva. Aby sme sa to dozvedeli, potrebujeme vedieť, akou paradigmou zla sa riadia tí sociálni aktéri, ktorí prijímajú rozhodnutia, ktoré majú sociálne dôsledky. Potrebujeme teda poznať, ako odpovedajú na parciálne dilemy, ktoré súvisia s hlavnou dilemou tolerancie.

Hlavná dilema tolerancie má podobu dvoch súvisiacich dilem: protiklad medzi jej absolútnym a relatívnym ponímaním a protiklad medzi jej ponímaním hodnotovým a hodnotovo neutrálnym. Táto dilema sa do systému sociálnej pomoci premieta prostredníctvom problematiky spojenej s hranicami tolerancie. Každý z nás sa v živote stretáva so situáciami, ktoré vyžadujú vysokú mieru intolerancie, čiže nulovú chybovosť, nulovú toleranciu. O tolerancii sa v týchto situáciách nediskutuje, pretože nepripadá do úvahy. Napríklad pri výrobe súčiastok do kozmických lodí musí byť nulová chybovosť, v medicíne pri operácii alebo pri podávaní niektorých liekov nesmie byť žiaden chybný úkon, o akomkoľvek tolerovaní lúpežných vražd tiež nie je možné hovoriť a pod. Ide o situácie, kedy netolerujeme nič, čo je iné ako požadovaný stav. Častejšie sa ale stretávame so situáciami,

kedy požiadavka nulovej tolerancie nemá zmysel a náš postoj môže byť viac tolerantný, alebo menej netolerantný.

Zdrojom kritérií pre prijatie tolerantného či intolerantného postoja môžu byť normy alebo predpisy technologického či administratívneho postupu, ktoré sú overené ako úspešné, alebo inštitucionálne stanovené ako správne. Zdrojom môžu byť tiež charakteristiky vytýčeného cieľa, očakávania ktoré má sociálne prostredie vo vzťahu k plneniu určitej sociálnej roli, môžu ním byť tiež normy obyčajové, právne a pod. Ak hodnotíme činnosť podľa kritérií tohto druhu, rozhodujeme sa, či tolerovať alebo netolerovať, a do akej miery, že niekto robí niečo ZLE, že niečo bolo možné či potrebné urobiť LEPŠIE. Technologický postup, predpis, zákon, hlavný inžinier, kontrolór alebo sudca rozhodujú o tom, či naša intolerancia má byť absolútna alebo mieru tolerancie možno vyjednať, vydiskutovať.

Naše správanie či činnosť hodnotíme niekedy aj podľa zásady, že tolerancia sa končí tam, kde sa začína ZLO. Tam ale nie je žiaden priestor na vyjednávanie, zlo nie je možné tolerovať. Zdrojom kritérií nášho postoja tolerancie či intolerancie sú v takom prípade normy morálne a nie normy odvodené od požiadaviek na efektivitu hodnotovo neutrálneho technologického postupu. Tu neide o to, či danú činnosť bolo možné robiť lepšie, tu ide o to, že nemala byť vykonaná vôbec, resp že musí byť vykonaná, aby sa zabránilo vzniku zla. Chápeme ale všetci zlo rovnako? To čo je pre niekoho zlo pre iného nemusí byť. Má zlo absolútnu povahu, pretože pre človeka je jeho charakteristika raz navždy určená, pretože je súčasťou sveta od jeho počiatku, je dielom večného démona? Sme odsúdení na zápas so zlom a tým na intoleranciu? Alebo zlo je relatívne, je vlastne sociálnou konštrukciou? Tolerancia a intolerancia majú teda podobu prístupu hodnotiaci vs. neutrálnej a absolútnej vs. relatívnej postoj.

Prijatie kritérií absolutizujúcich či relativizujúcich, alebo hodnotiacich či eticky neutrálnych má svoje dôsledky. Ak toleranciu budeme chápať relativizujúco, tak v popredí budú hranice našej tolerancie, resp. intolerancie. Akú mieru zlého postupu ešte strpíme, alebo pri akej miere odlišnosti sme ešte v stave priznávať právo na odlišnosť? Ak ale toleranciu budeme chápať hodnotiaco, tak s inými ľuďmi sa zhodneme na spoločne zdieľanom postoji tolerancie iba natoľko, nakoľko máme s nimi spoločné hodnoty, nakoľko s nimi zdieľame spoločný kultúrny kánon, spoločný normatívny systém.

Keď L. Kołakowski píše o problematičnosti riešenia dilem tolerancie, ktoré súvisia s jej hranicami (1998a, 1998b) uvádza, že podľa Poppera sú hodnoty okolo ktorých je vybudovaná otvorená spoločnosť - tolerancia, sloboda ducha, racionalita a nezávislosť na tradíciách - v harmónii. Kołakowski však tvrdí, že o harmónii sa nedá hovoriť, pretože žiadna

z týchto hodnôt sa nedá uskutočniť bez ujmy na inej hodnote. Dokazuje to vývoj v krajinách, ktoré sa ešte koncom 19. storočia snažili o uplatnenie liberálnych zásad. Tvrdí, že tieto hodnoty sú naopak v konflikte. Ak ich chceme uskutočniť spoločne, tak sa nutne budú vzájomne obmedzovať, pretože dôsledné trvanie na niektorej z nich ohrozuje ostatné. Úplné uplatnenie liberálnych zásad znamená uvoľniť v spoločnosti jej samoničiace sily. Dosiahnuť úplnú toleranciu nie je podľa Kołakowského možné bez toho, aby sme neohrozili iné hodnoty slobodnej spoločnosti. Stručne povedané Kołakowski tvrdí, že tieto dilemy v zásade nemajú riešenie, pretože ak dosiahneme úplnú toleranciu, stratíme slobodu, pluralitu a ohrozíme identitu spoločnosti a v konečnom dôsledku stratíme aj toleranciu.

Ak teda hovoríme o hraniciach tolerancie hovoríme vlastne o dilemách, ktoré sú spojené s ideou otvorenej spoločnosti. Kołakowski hovorí o dilemách, ktoré sú ukryté vo vzťahu medzi mierou tolerancie a rozsahom diferenciacie (pluralizmu) spoločnosti, medzi mierou tolerancie a mierou slobody a medzi racionálnym a tradičným usporiadaním sociálnych vzťahov v spoločnosti. Pokúsme sa preskúmať tieto tri dilemy vo vzťahu k systému sociálnej pomoci.